Digitalian kesäkoulu keräsi Helsinkiin joukon asiasta kiinnostuneita.

Tiedonhallinnan juridiikka ja etiikka esillä kesäkoulussa

Miia Kosonen,
TKI-asiantuntija
Digitalia-tutkimuskeskus
Mikkelin
ammattikorkeakoulu

Mamkin, Helsingin yliopiston ja Kansalliskirjaston yhteinen digitaalisen tiedonhallinnan tutkimus- ja kehittämiskeskus Digitalia järjesti elokuussa digitaalisen tiedon kesäkoulun Helsingissä. Kokonaisuus rakentui kolmesta kurssipäivästä, joista kullakin oli oma teema: Digitaalisuus ja etiikka, Kulttuuriperintöaineistot ja digitaalinen tiedonhallinta sekä Minä ja aineistonhallinta. Olennainen osa kesäkoulua olivat myös työelämää paljon kokeneiden ja nähneiden aikuisopiskelijoiden esitykset iltapäivien työpajoissa.

Eettisyyspäivän käynnisti aina tarpeellinen lakipuheenvuoro, jonka piti Itä-Suomen yliopiston informaatio-oikeuden professori *Tomi Voutilainen* otsikolla Tiedonhallinta digitalisaatiossa – pysyykö sääntely perässä? Esityksestä kävi selkeästi ilmi, että sääntely on pysynyt nimenomaan perässä.

Fraasiluontoista sääntelyä tulisi karsia, tiedonhallinnan yleislainsäädäntö avata ja keskittää se yhteen uuteen lakiin tiedonhallintakaareksi, korosti Voutilainen. Siinä säänneltäisiin ainakin keskeinen yhteinen ja yhtenäinen käsitteistö, tietojen ja asiakirjojen kirjaaminen, tietojenkäsittelyoikeuksien perusteet, tiedonsaanti- ja tiedonantovelvollisuuksia koskevat perusteet, tietojen säilyttämisvaatimukset, säilytysaikojen määrittelyn perusteet sekä tietoturvallisuuden perusvaatimukset. Asiakirjahallinnon ja tietohallinnon sääntelyä ei ole syytä eriyttää.

Entä mitä mieltä tiedonhallinnan asiantuntijat Suomessa ovat sääntelyn muutostarpeista? Voutilainen esitteli lyhyesti Itä-Suomen yliopiston tekemän kyselyn tuloksia alkukesältä 2016. Kaikkiaan 81 vastaajasta 75 oli sitä mieltä, että sääntelyssä on korjattavaa. Noin puolet katsoi, ettei asiakirjahallintoa ja tietohallintoa pidä erottaa toisistaan erillisiksi toiminnoiksi.

Yleislainsäädännön ja erityislainsäädännön suhde ei ollut vastaajille kovin tuttu. Yli kolmannes oli sitä mieltä, että tietojenkäsittelyprosessit ovat monimutkaistuneet liikaa yleislainsäädännön vaatimusten takia, ja puolet piti säilytysaika- ja säilytysmuotosäännöksiä sekavina. Vastaajien enemmistön mielestä epäselvä sääntely ei tue digitaalisen tiedonhallinnan kehittämistä. Myös vaatimukset pysyvälle säilyttämiselle nähtiin liian tiukkoina. Tiedonhallintakaareksi jäsennetty uusi yleislaki sai todella suuren kannatuksen: kysymykseen vastanneesta 74 vastaajasta 67 kannatti tätä.

HTK *Denis Galkin* Itä-Suomen yliopistosta jatkoi aiheesta Henkilön omat tietoaineistot – kuka niistä päättää? Aluksi puhuttiin siitä, voiko tietoa omistaa. Galkinin mukaan täsmällisempää olisi puhua hallinta- ja käyttöoikeudesta, vaikka nämä usein arkipuheessa sekoittuvatkin. Henkilötiedon osalta tilannetta mutkistaa se, että yhden ihmisen tiedot voivat olla samalla monen muunkin ihmisen tietoja.

Digitaalinen perintö herätti keskustelua. Facebookissa voi helposti testamentata käyttäjätilinsä läheiselleen, mutta mitä tapahtuu esimerkiksi sähköposteille? Voutilaisen ja Galkinin mukaan digitaalisten aineistojen käsittelyyn ei ole olemassa mitään 'katso kuinka toimia' -ohjepankkia perikunnille. Ehkä kannattaisi olla? Uuteen tietoyhteiskuntakaareen on ilmeisesti tulossa maininta, että aineisto siirtyy kuolleen henkilön perillisille, mutta palveluntarjoaja voi edelleen omistaa tiedot. Tai sitten palvelua ei ole enää lainkaan saatavilla.

Kuten digitaalisen tiedonhallinnan juridiikka, myös etiikka kiinnosti osallistujia ja monet kurssilaista totesivatkin saaneensa ensimmäisestä kurssipäivästä paljon eväitä omaan työhön vietäväksi.

Yliopisto-opettaja *Tuija Kautto* Tampereen yliopistosta kävi läpi asiakirjahallinnon eettisiä periaatteita. Kautto korosti, ettei mekaaninen eettisten sääntöjen kopioiminen riitä. Ohjeet on käytävä läpi henkilöstön kanssa, tietoisuutta on parannettava ja niiden perusajatus sisäistettävä omassa toiminnassa.

Kuulijalle heräsikin väistämättä kysysymys, kuinka tätä käytännössä mitataan? Miten arvioida vaikuttavuutta ja toteutumista? Puheenvuorossa muistutettiin, että olennaista on luoda prosessi eettisten sääntöjen rikkomusten tutkimiseen (Cox, 2013). Ilman tällaista prosessia eettisyys on tyhjä kuori. Analogiaa voi hakea siitä, että sanktioiden pelko saa ihmiset noudattamaan lakia.

Kautto myös suomi asiakirjahallinnon ammattilaisia siitä, että heitä kiinnostaa edelleen tekniikka enemmän kuin eettiset kysymykset. Niinpä tutkimusta on liian vähän ja koko eettisyyskeskustelu lapsenkengissä. Kuten arkistoalalla toimivat kurssilaiset huomauttivat, yleiset ohjeet ovat kymmenen vuoden takaa eivätkä ne anna tukea digitaalisen maailman haasteisiin.

Tutkimusjohtaja Noora Talsi Mikkelin ammattikorkeakoulusta viittasi eettisyyspuheenvuorossaan MyData-n periaatteisiin, jotka noudattavat datakeskeisen ajattelun sijaan ihmiskeskeistä lähestymistapaa: ihmisillä on itse oikeus päättää miten tietoja käytetään ja luovutetaan. Heillä on oikeus valvoa, oikaista ja poistaa omia tietojaan.

Tiedon läpinäkyvyys vahvistaa kansalaisyhteiskuntaa ja demokratiaa, mutta yksityisyyden raja on vedettävä johonkin kohtaan – mihin kohtaan, se ei selvinnyt edes tässä kesäkoulussa. Itä-Suomen yliopiston tekemä selvitystyö henkilökohtaisten digitaalisten aineistojen tiedonhallinnasta antaa tähän onneksi lisävalaistusta. Raportti julkaistaan alkutalvesta Mikkelin ammattikorkeakoulun julkaisusarjassa.

Kesäkoulun kulttuuriperintöaineistojen päivässä Helsingin yliopiston professori *Mikko Tolonen* muistutti, ettei digitaalisessa humanismissa ole kyse perinteisten kulttuurihistoriallisten aineistojen unohtamisesta – menetelmällinen paletti ja lähestymistavat vain laajenevat sen rinnalla. Tunnusomaista on mm. monitieteinen yhteystyö, monipuoliset aineistot, soveltava tutkimus, avoin tiede ja aineistonhallinta. Historian tutkimukselle on tulevaisuudessakin paikkansa ja Tolosen mukaan humanisteja tulee aina olemaan.

Paperinen ja digitoitu aineisto eivät ole sama asia, koska niiden ydin ja olemus on erilainen, muistutti Tolonen myös luennossaan. *Pekka Henttonen* Tampereen yliopistosta kysyikin, miten transformaatio digitaalisiin asiakirjoihin pitäisi toteuttaa – paperiset hävitetään, vaikka digitaalinen ei ole sen paremmin arkistomaailmassa kuin ihmistieteissäkään yhtä kuin alkuperäinen. Entä missä tapauksessa alkuperäinen pitäisi säilyttää? Henttonen tiedustelikin, onko tutkimuksen näkökulmasta määritelty kriteerejä digitoinnille. Luennoitsijoiden mukaan aineiston tuhoaminen on aina jossain määrin menetys. Olennaista on kiinnittää huomio metadatan tuottamisen prosessiin digitoitaessa.

Kesäkoulun viimeinen kurssipäivä käynnistyi yksityisyys-teemalla.

"Noiden muiden avoimuus ja läpinäkyvyys, minun yksityisyyteni" kiteyttää problematiikan. Viranomaisilta ja päätöksenteolta edellytetään avoimuutta, mutta samaan aikaan omaa henkilökohtaista yksityisyyttä halutaan varjella mustasukkaisesti. Esimerkiksi sosiaalinen media hämärtää niin tehokkaasti yksityisen minän ja työminän rajoja, ettei tiukkaa kahtiajakoa ole enää realistista toteuttaa.

Eivätkä paradoksit tähän lopu. Omassa Asiakirjahallinta ja yksityisyys -puheenvuorossaan Pekka Henttonen huomautti aiheellisesti, että yksityisyys on meille näennäisen tärkeää, mutta silti luovumme siitä yhdellä hiiren klikkauksella. "Tuskinpa Hello Kittystä tykätessänne annoitte suostumuksen siihen, että teidät profiloidaan henkisesti tasapainottomiksi", evästi Henttonen sosiaalisen median käyttäjiä.

Tietoja siis käytetään ennakoimattomiin tarkoituksiin. Yhdistely on helppoa eikä kukaan voi antaa suostumusta sellaiseen, jota ei vielä tiedetä olevan. Meistä muodostuu kaiken aikaa pitkälle yksilöiviä datasormenjälkiä. Ollaan siis jälleen puun ja kuoren välissä: anonymisointi on tarpeen yksityisyyden kannalta, mutta samalla vähenee tiedon arvo eli siitä saatava hyöty. Anonymisoinnin ja pseudonymisoinnin ohella yhtenä vaihtoehtona on hävittäminen, liittyen henkilön oikeuteen tulla unohdetuksi. Henttosen mukaan alalla jostain syystä uskotaan, että henkilötietoa voidaan määrätä pysyväissäilytettäväksi, vaikka se on laitonta. Säilytettäviä ovat aineisto- ja kuvailutiedot.

Yksityisyyden suoja on samalla kulttuuriperinnön suojaa. Arkistojen ratkaisustrategioita ovat kokoelmien pitäminen täysin suljettuina, vastuun siirtäminen luovuttajalle tai tutkijalle, aineiston läpikäyminen ja käyttörajoituksien asettaminen yhdessä, tutkimuksen/tutkimusprosessin arviointi sekä reagointi vasta valituksiin.

Kaakkois-Suomen amk:n kirjastopalvelujen johtaja *Pekka Uotilan* esityksen yhteydessä osallistujat pohtivat sitä, mikä on henkilökohtaisen arkiston määritelmä. Missä vaiheessa kokoelmasta tulee arkisto? Uotilan mukaan "arkistoon" ei ole sovellettu mitään politiikkaa: se on kokoelma digitaalisia jälkiä ja on tosiasia, että niitä täytyy hallita pitkään. Sama soveltuu yleisemmin myös Digitalian parhaillaan kehittämään Kansalaisarkistoon. Ihmisillä on oikeus tulla paitsi unohdetuksi myös muistetuksi, ja tähän tarpeeseen arkisto voi osaltaan vastata.

Kansalaisarkiston pilottiasiakas *Eero Kausalainen* kuvasi värikkäin sanakääntein suvun historiaa. Hänellä oli esitellä rikas ja monipuolinen aineisto. Nuorempana tietojen säilyttäminen ei olisi voinut vähempää kiinnostaa, mutta myöhemmin on herännyt tarve saada kokemukset talteen.

Kausalainen totesi, että koiraskonttoristin keskimääräinen tietokoneosaaminen on riittänyt Kansalaisarkiston kanssa hyvin, vaikka tietojen syötön osalta usko onkin ollut välillä mennä. Kehitettävää on vielä paljon ja työ jatkuu – mahdollisimman avoimena kuten tähänkin asti.

"Mamkin kansalaisarkistoprojekti on erittäin merkittävä ja toivon sille menestystä! Tällaisten arkistojen olemassaolo voisi avata myöhempien aikojen historiantutkijoille henkilötason historiatietojen aarreaitan", päätti Kausalainen.

Myös yleisöä palvelu kiinnosti. Etenkin arkistoinnin automatisointi, rajapinnat, mahdollinen tutkimuskäyttö ja säilytysaika herättivät keskustelua. On huomattava, että Digitalia ei hankerahoituksella toimivana kehittäjänä voi tehdä liiketoimintaa, joten jos Kansalaisarkisto myöhemmin kehittyy palvelutoiminnaksi, tarkentuvat myös vastaukset näihin kysymyksiin.

Pekka Uotila esitti mielenkiintoisen kysymyksen: onko kirjastoilla kilpailijoita? Saman kysymyksen voisi esittää oikeastaan mille tahansa instituutiolle. Monilta toimijoilta on Uotilan mukaan jäänyt huomaamatta, että niiden kilpailijat eivät ole samanlaisia organisaatioita, vaan kokonaisia palvelukonseptien muutoksia. Kuinka kirjastot, arkistot, kirkot, koulut tai perinteiset mediatalot mukautuvat ajatukseen siitä, että ihmiset tänä päivänä etsivät tietoa Googlella tai jahtaavat Pokemoneja?

Jatkuvasti kasvavan tiedon maailmassa sekä organisaatiot että yksittäiset kansalaiset joutuvat paitsi oppimaan uusia ajattelutapoja myös tasapainoilemaan riittävän avoimuuden ja riittävän yksityisyyden välillä. Haaste on tämän tasapainon löytäminen, kuten Tuija Kautto eettisyyttä käsittelevässä esityksessään muistutti. Digikansalaisina tehtävämme on olla riittävän avoimia. Tiedonhallinnan ammattilaiset voivat myös joukkoina vaikuttaa siihen, millainen lainsäädäntö ja normisto alaa säätelee tulevaisuudessa, kuten Tomi Voutilaisen esittelemän kyselyn tulokset hyvin havainnollistivat. Suomen ei enää tarvitse jäädä digitaalisen tiedon takamatkalle.